

УДК 343.2

В. І. Терентьєв
кандидат юридичних наук, директор
Миколаївського навчального центру ОНЮА

СПЕЦІАЛЬНИЙ СУБ'ЄКТ ЗЛОЧИНУ І «НЕОБХІДНА» СПІВУЧАСТЬ

Існування різних підходів до характеристики співучасті із спеціальним суб'єктом вимагає законодавчого закріплення принципів відповідальності за злочини за участю спеціального суб'єкта, що дозволить уніфікувати діяльність судових і правоохоронних органів з розслідування і розгляду кримінальних справ.

Разом із загальними правилами співучасті, які законодавчо закріплені в ст. 26, 27 та 29 КК України [1], спеціальні її різновиди присутні в окремих статтях особливої частини КК України. Так, у Кримінальному кодексі України деякі ознаки співучасті відображені безпосередньо при описі ознак складу злочину. Така форма співучасті відома як «необхідна» співучасть [2].

На наш погляд, така характеристика особливої форми співучасті вимагає деякого уточнення.

Відображення певних ознак діяльності співучасників у конкретній статті Кримінального кодексу, що передбачає ознаки складу злочину, є обов'язковою умовою встановлення цих ознак при кваліфікації злочинного діяння за відповідною статтею. Наявність законодавчо закріплених ознак є необхідною і достатньою підставою для кваліфікації за конкретною статтею Кримінального кодексу, тоді як наявність додаткових ознак, встановлених у діянні, на кваліфікацію не впливає, але може оцінюватися судом як пом'якшуючі або обтяжуючі вину обставини. Факультативна ознака складу злочину, відображена в статті Кримінального кодексу, є обов'язковою при кваліфікації діяння за відповідною статтею.

Факультативні ознаки суб'єкта злочину можуть належати не тільки до властивостей, що характеризують особу як спеціальний суб'єкт злочину, але і до особливої його ролі в співучасті при здійсненні даного злочину. Ознаки форми співучасті набувають обов'язкового характеру у разі їх закріплення у статті Кримінального кодексу.

Звідси можна зробити висновок про те, що форми співучасті, вказані в конкретній статті Особливої частини КК України, мають не тільки необхідний (як умова кваліфікації), але і обов'язковий характер. Вказане уточнення підтверджується тим, що:

- опис ознак співучасників злочину вказує на те, що даний злочин може бути вчинений тільки при сумісній навмисній участі двох і більше осіб;
- вказані ознаки діяльності співучасників є обов'язковими додатковими їх характеристиками, що підносять їх до рангу спеціальних суб'єктів злочинів;
- крім того ознаки суб'єкта (співучасника) є не тільки обов'язковою умовою притягнення до кримінальної відповідальності за відповідною статтею,

але і обов'язковою умовою виключення відповідальності осіб, які такими ознаками не володіють.

З цього виходить, що кримінально-правові норми, що містять вказівки на певний вид співучасника, або його діяльність, яка властива якому-небудь співучаснику, закріплюють обов'язкову співучасть, яка визначається жорсткою імперативністю, через що є не передумовою (необхідністю), а вимогою відповідності заданим критеріям (обов'язковістю).

Необхідність існування таких кримінально-правових норм обґрунтував Р. Р. Галіакбаров, який відзначав, що випередження одних властивостей суб'єкта додає суспільній небезпеці істотних особливостей, які вимагають спеціального, а не загального закріплення [3].

В обов'язковій (необхідній) співучасті введення ознак різних видів спільно діючих осіб (організаторів, підмовників, посібників) закріплюється у відповідних статтях Особливої частини як необхідна ознака основного або кваліфікуючого складу. Ці ознаки, обумовлені характером діяльності особи, набувають властивості ознак спеціального суб'єкта.

Так, наприклад, ст. 317 КК України передбачає відповідальність за три самостійні дії, які відрізняються одна від одної об'єктивною стороною, а саме: організація або утримування місць для незаконного споживання, виробництва або використання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, а так само надання приміщення для цих цілей. Організація місць для незаконного споживання, виробництва або виготовлення вказаних засобів, речовин або їх аналогів є активною діяльністю, що включає пошук клієнтури, придбання необхідних пристосувань для вживання наркотиків і психотропів, приготування приміщення, створення умов для їх функціонування і для споживання або для виготовлення наркотичних засобів або психотропних речовин [4].

А це значить, що особа, яка організувала місце для вживання наркотичних психотропних речовин, своїми активними діями виконує функції організатора злочинних дій, пов'язаних з незаконним споживанням наркотиків або психотропів.

Якщо особа, організувавши вказане місце, сама виготовляє і споживає наркотичні засоби або схиляє до їх вживання, то її дії кваліфікуються за сукупністю злочинів, передбачених ст. 229-6 (309) і ст. 229-5 (315) КК України [5].

Вказані дії з організації місця для вживання наркотичних засобів або психотропних речовин можуть бути вчинені особою, що володіє ознаками організатора через виконувані дії.

Під утриманням вказаного місця (кубла) розуміють діяльність, спрямовану на будівництво, зняття або заняття приміщень з метою сприяння в споживанні наркотичних засобів або психотропних речовин [6].

Деякі автори, не погоджуючись з вказаною думкою, відзначають, що суть утримання кубла — не тільки отримання окремих квартир, а і створення умов в неізолюваному приміщенні, відгородившись від сторонніх осіб, вдатися до вживання наркотика [7]. На наш погляд утримання місця (кубла) для спожив-

вання наркотиків означає систематичне, здійснюване протягом більш-менш тривалого часу надання будь-якого приміщення для споживання наркотичних засобів або психотропних речовин сторонніми особами. При цьому особа, що утримує такий будинок (приміщення), може бути його власником або розпоряджатися ним на будь-яких підставах.

У діях власника дома (приміщення) очевидні ознаки пособництва. Критерієм для розмежування організації та утримання такого будинку служать не тільки скоювані дії, але і мета їх здійснення. Частіше за все особи, які організують таке місце (кубло), отримують матеріальну вигоду, оскільки одночасно займаються придбанням і збутом засобів, речовин, або, споживаючи наркотичні засоби, зацікавлені в отриманні наркотиків для себе у осіб, які відвідують такий будинок.

Ознаки пособництва можуть бути знайдені і в діях з надання приміщення для вживання наркотиків і психотропів.

Так, Веселиновським районним судом Миколаївської області відносно Семенової безпідставно був ухвалений виправдальний вирок за ст. 229-4 (317) КК України на тій підставі, що вона тільки один раз надала приміщення п'яти особам для куріння марихуани [8].

Стаття 315 КК України «Схилення до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів» передбачає відповідальність за будь-які дії, направлені на те, щоб викликати у іншої особи бажання спожити наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги. Етимологічне значення слова «схилити» відповідає схожим поняттям «підмовляти», «залучати» [9]. «Схилити» означає переконати в необхідності якого-небудь вчинку, рішення, а «схилитися» означає втратити волю до опору, підкоритися обставинам; підмова-спонука, заклик до шкідливих, небезпечних дій, небезпечних наслідків; залучення особи до участі в чому-небудь. Схилення до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів виражається в різних формах, як переконання, так і примушування: підбурювання, загроза, залякування, віддача наказу, умовляння. Примушування може бути застосоване винним не тільки безпосередньо відносно потерпілого, але і бути адресованим тому, кого схиляють шляхом завдання шкоди або загрози завдання шкоди близьким для нього особам.

Таким чином, термін «схилення», що використовується, є синонімом до слова «підмовляння» через ідентичність змісту охоплюваних цими термінами дій. Обов'язкова, необхідна співучасть при схиленні до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин і їх аналогів виражається в здійсненні дій, що є підбурюванням до здійснення злочинів іншими особами.

Ознаки обов'язкової (необхідної) співучасті можна знайти і в інших статтях Кримінального кодексу України.

Так, в ст. 392 КК України «Дії, дезорганізуючі роботу виправних установ» передбачена відповідальність осіб за терор у виправних установах осуджених або напад на адміністрацію, а також за організацію з цією метою організованої групи або активну участь в такій групі.

Аналогічно розв'язується законодавцем питання при описі диспозиції ст. 294 КК України «Масові безпорядки». Кримінальна відповідальність за масові безпорядки, що супроводжується діями, перерахованими в ст. 294 КК України, настає лише у разі, коли особа організовує, а також безпосередньо бере участь у здійсненні погромів, руйнувань, підпалів та інших аналогічних дій.

В аналізованому складі злочину очевидні ознаки обов'язкової (необхідної) співучасті, що виражаються в організуючій ролі особи при масових безпорядках. Ця роль забезпечує наявність спеціальних ознак суб'єкта, які є критерієм при кваліфікації діяння.

Склади злочинів з ознаками обов'язкової (необхідної) співучасті будуються на основі, характері діяння винної особи і високого ступеня суспільної небезпеки таких діянь, що обумовлюють кваліфікацію злочинів на основі додаткових ознак, які виступають обов'язковою підставою притягнення особи до кримінальної відповідальності. Тобто здійснення певного діяння, яке за своїми характеристиками відноситься до ознак об'єктивної сторони злочину, додає особливі властивості особі, що його скоїла. Ці властивості продиктовані формою співучасті і додають особі роль організатора, підбурювача або посібника.

Так, в ч. 2 ст. 201 КК України як одна з кваліфікуючих ознак контрабанди виділяється її здійснення за попередньою змовою групою осіб, яка організувалася для заняття контрабандою. Закріпленням вказаної ознаки враховується особливість контрабанди: до складу групи входять не тільки особи, що здійснюють незаконне переміщення предметів через митний кордон України, але і особи, які сприяють такому переміщенню і скоюють допоміжні дії. До таких дій належить: обладнання та утримання спеціальних сховищ для зберігання контрабандного товару, скупку, передачу товарів і валютних цінностей та інші. Учасники такої групи, як правило, розподіляють між собою ролі, проте, незалежно від цього, вони повинні нести відповідальність як виконавці [10, с. 6].

На підставі викладеного, можна зробити висновок про те, що спеціальні ознаки суб'єкта, які закріплені в окремих статтях Кримінального кодексу України за допомогою визначення їх ролі в співучасті, є додатковими до загальних ознак і тому характеризують винного в здійсненні діяння як спеціальний суб'єкт злочину. При обов'язковій (необхідній) співучасті законодавчо закріплені ознаки суб'єкта є обов'язковою умовою притягнення особи до кримінальної відповідальності і не вимагає відсилання до ст. 27 КК України, оскільки їх дії в рамках конструкції статті розглядаються як виконання об'єктивної сторони злочину.

Література

1. Уголовный кодекс Украины: Закон Украины от 5 апреля 2001 года // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 25-26, 29 іюня.
2. Ковалев М. И. Соучастие в преступлениях: Виды соучастников и формы участия в преступной деятельности // Ученые трактаты Свердловского юридического института. — Свердловск, 1961. — Вып. 34. — С. 215.
3. Галиакбаров Р. Р. Групповое преступление. — Свердловск, 1973. — С. 30.
4. Мирошниченко Н. А. Преступления, связанные с наркотическими, психотропными веществами и прекурсорами: ответственность и квалификация. — Одесса, 1977. — С. 40.

5. Стрекалов Е. Ф., Музыка А. А. Застосування судами законодавства про відповідальність за незаконний обіг наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів // Коментар судової практики в кримінальних і адміністративних справах. — К., 1998. — С. 109.
6. Советское уголовное право / Под ред. В. Д. Мельшапица. — М., 1975. — С. 47.
7. Икрамова М. Г. Уголовно-правовая борьба с наркоманией. — Ташкент, 1982. — С. 78
8. Архив Веселиповского районного суда. — г.т. Веселидово, 1966.
9. Мирошниченко П. А., Музыка А. А. Уголовно-правовая борьба с наркоманией. — К.; Одесса, 1998. — С. 107.
10. Черных В. Д. Понятие групп лиц, организовавших для занятия контрабандой // Проблемы правосудия. — К., 1974. — Вып. 28. — С. 6.

УДК 343.148

С. В. Слінько

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального процесу
Національного університету внутрішніх справ*

ПРОБЛЕМИ ПОВНОВАЖЕНЬ ЕКСПЕРТА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Діяльність органів досудового слідства, прокурора і судді спрямована на встановлення істини по кримінальній справі на основі доказів процесуально отриманих та закріплених. Відповідно до ч. 2 ст. 65 КПК України серед джерел доказів законодавець визначає висновок експерта.

Правове становище судового експерта має специфічні особливості. Судовий експерт як суб'єкт кримінального процесу залучається для дачі висновку з питань, що мають значення для всебічності, повноти й об'єктивності дослідження обставин справи. Судовий експерт у межах своєї компетенції бере участь у дослідженні обставин справи тільки з питань, які відносяться до межі дорученої йому експертизи і знань, що мають значення для підготовки і дачі висновку. Суд і сторони в процесі звертаються до експерта тільки у зв'язку з дорученою йому експертизою і даним ним висновком.

У судовій і слідчій практиці широко використовуються різні види експертиз. Найбільш актуальними кримінальними справами, які знаходяться в провадженні слідчих залишаються справи про здійснення економічних злочинів, злочинів у кредитно-фінансовій сфері, розкрадань зроблених шляхом присвоєння або розтрата, що вуюються в даних бухгалтерського обліку. Слідчий за наявною у документації інформацією, навіть за наявності ревізійних та інших перевірочних матеріалів, не має можливості без спеціальних знань виявити усі факти, що можуть мати істотне значення по кримінальній справі. Розкрити факти фінансових порушень за допомогою використання спеціальних знань може тільки експерт-бухгалтер. Судово-бухгалтерська експертиза в ході досудового слідства і судового розгляду полягає в дослідженні матеріалів кримінальної справи фахівцем-бухгалтером, дачі ним, відповідно до його спеціальних знань, висновку щодо поставлених слідчим або суддею питань стосовно фінансово-господарської діяльності підприємства або приватного підприємця.